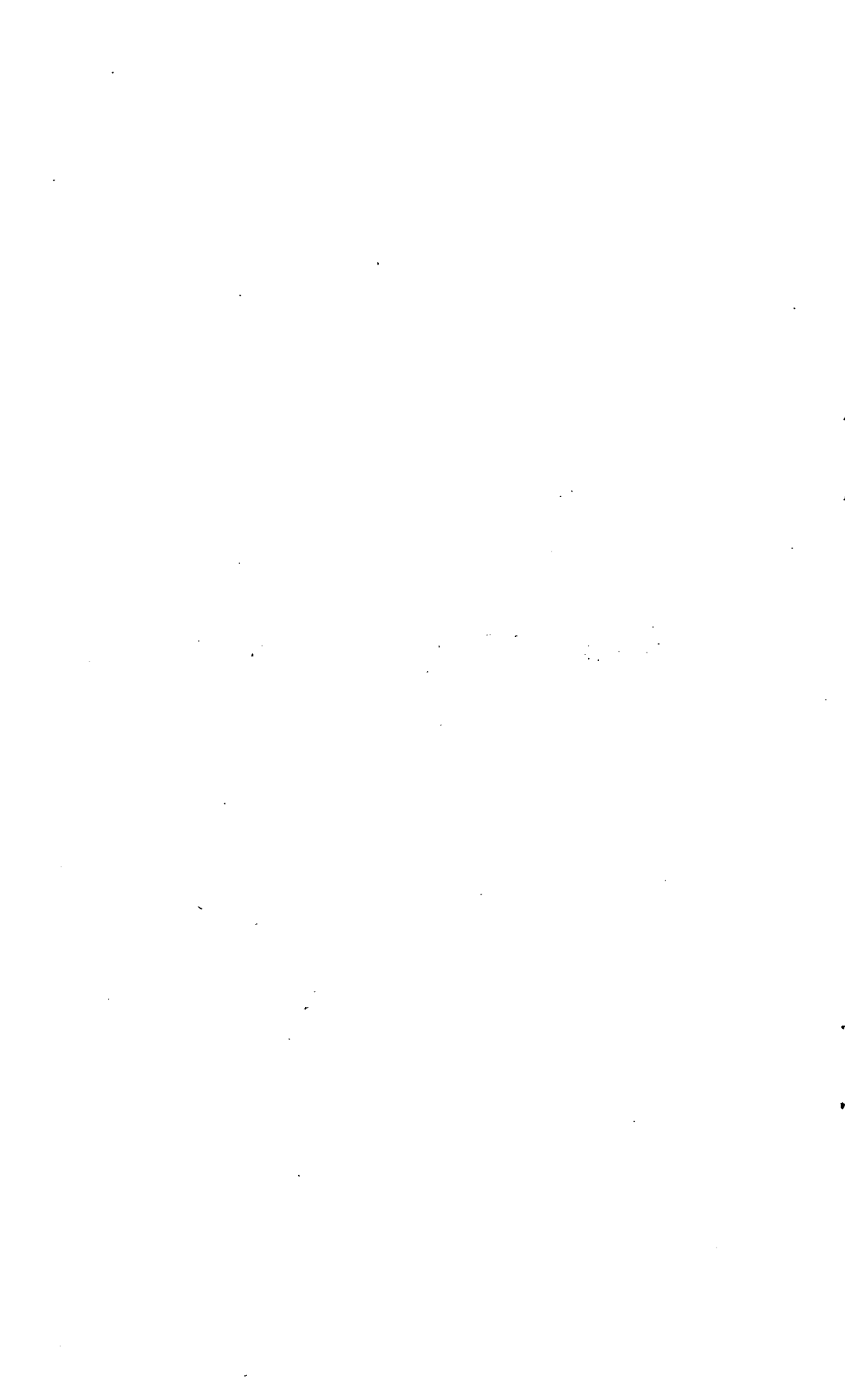

Valamennyi klasszikus legény

Egy élet mint „életmű”

(A Brjuszov – legenda)

*Mindennek, ami új, ha van ilyen,
számomra – mint valamikor a rasz-
kolnyikok mondták Nagy Péterről –
„rég szaga van”.*

Brjuszovot számunkra Bódy Gábor forgatókönyve tette újra érdekessé, és egyben titokká is avatta – hiszen a forgatókönyvből film már nem készülhetett. Arra a kérdésre, hogy Bódy miért fújta le a port Brjuszov regényéről, ahogy tervezett filmjének hőse, R. az író is teszi, amikor egy összedőlt ház romjai közül kimentí Ruprechtnek, egy XVI. századi német zsoldoskatonának az önéletírását, melyről egyébként már maga Brjuszov is azt állította, hogy „úgy találta”, – nem tudunk teljes pontossággal válaszolni. A regényhez képest a forgatókönyv csak kisebb változtatásokat tartalmaz, ezeket is valószínűleg inkább a megfilmesítés technikai feltételei indokolták. Némi fogódzót a tervezett filmnek a „jelenben” játszódó részei nyújthatnak, ezek ugyanis azáltal, hogy megismétlik és hangsúlyozzák, egyben értelmezik is a regényben felvetődő kérdéseket. A *Tűzes angyal* hősnője, Renáta abban a dilemmában őrlődik fel, hogy nem tudja eldönteni magáról: a szentség tündöklő csillaga ég-e a homlokán vagy a boszorkányság bélyege. A kérdés megoldását halála árán a

testében dülő túlvilági erőkre bízva. Az ő alakjával párhuzamos figura a forgatókönyv „jelen idejében” Elen, a hegedűművész nő, aki szinte beleőrül abba a gondolatba, hogy amikor hegedül, lőszórt hús disznóbélen. A szent és az eretnek dilemmája itt a művészet anyagiságon túli lényegének és anyaghoz kötött megjelenési formájának problémáján keresztül a művész-ember kettősségének kérdésében jelenik meg. Az e kettősséget feloldani nem tudó nőalakok sorsa a pusztulás, míg a férfiak, Ruprecht, a Komponista és R., az író, úgy tűnik, képesek egyensúlyba hozni ezt a mindig kibillenéssel fenyegető ellentétet. Brjusov regénye azzal fejeződik be, hogy Ruprecht, miután Renátát tragikusan végződő „spirituális” kalandján hűségesen végigkísérte, fogadalmat tesz, hogy a szent határt, amely a mi világunkat a szellemek és démonok komor birodalmától elválasztja, soha többé nem lépi át, és tudjuk róla, hogy a fogadalmait meg szokta tartani. Az élete Renáta halála után ugyanúgy folytatódik, mint találkozásuk előtt: visszatér indián feleségéhez Új-Hispaniába. Az író, R. pedig munkája végeztével visszalép a „másik életébe”, felesége és négy gyermeke körébe.

A családi boldogság mint a művészt a földön megtartó erő, a gyermeknemzés „operatív mágija” mint a művészlét összeroppanással fenyegető dilemmáinak orvossága azonban inkább csak a vágyott és az egyáltalán nem mindenki számára megadatott harmóniát jelentik a forgatókönyvben, nem pedig a végső megoldást. A zenekari árokban tűz üt ki, Elen ugyanúgy végzi, mint Renáta: az az erő, aminek művészetét, tudását, különös érzékenységét köszönhetette, egyben el is pusztítja. Személyes sorsában Bódy Gábor sem a férfialakok „kiegyenlítő” pályáját járta be, hanem a nők tragédiába futó útját. Mert azok számára, akik nem tudnak, vagy nem akarnak csak művészek lenni, valószínűleg nincs igazi választás. A „spirituális experimentalistákat” mint eretnekeket megfeszíti az egyház vagy a hivatalos hatalom, még akkor is, ha tudásukat ezek szolgálatába akarják állítani, – vagy belepusztulnak a kísérletbe: a szent határt senki sem lépheti át büntetlenül.

Úgy tűnik, Brjuszovnak ez mégis sikerült. Az örök történet ezen orosz változata egy hitetlen, de legalábbis kételkedő, fausti személyiségről szól, azzal a különbséggel, hogy Brjuszov a tudást nem önmagáért akarta, a tudás csak eszköz volt számára valami *másnak* a megszerzéséhez. Brjuszov megszállottan és mániákusan a *hatalmat* akarta. Regényének hőse, és egyben az író alteregója, Ruprecht egyike volt azoknak az utazóknak, akik elsőként léptek az Újvilág földjére. Brjuszov számára – akit olyan szélsőségesen materialista szellemben neveltek a szülei, hogy még a tündérmesék olvasásától is eltiltották – a gyermekkor hősei a nagy feltalálók és a híres utazók voltak. Később pedig, mikor Brjuszov a történelemmel is megismerkedett, képzeletét a korlátlan hatalmú hadvezérek és ókori despoták történetei gyújtottak föl, és az egyszer lángra kapott tűz nem tudott többé elaludni: álmát, hogy egyszer nagy ember lesz, akkor sem felejtette el, mikor a gyermekkor szigetét elhagyta. Politikusi pályát nem választhatott, hiszen nem egyszerűen karriert akart, hanem egyeduralmat, és Oroszországban mégsem lehetett ő a cár. Annál is kevésbé, mert Brjuszov tisztelte még a fennálló hatalmat, és fel sem ötlött benne, hogy meg kellene azt dönteni. Ambícióinak más irányt szabott tehát: az irodalomban akarta megvalósítani azt, amit Nagy Péter próbált meg a történelemben: európaivá kívánta tenni az orosz irodalmat. Tudta: az irodalmi dicsőség a művek révén hervadhatatlanabb koszorúval jutalmazza meg, mint amilyet a történelem adhat. Két sort akart magának a világirodalom történetében, és már akkor, amikor még minden előtte állt, szilárdan hitte, hogy azt a két sort meg is fogja kapni. És valóban: az irodalomtörténet ma úgy tartja számon őt, mint aki a szimbolizmus művészetét az orosz íróknak megtanította.

Fogékony szelleme korán érzékelte, hogy az önmagát túlélt romantika után azé az irányzaté a jövő Oroszországban, amelyet a francia írók hoztak létre akkoriban Európá-

ban. Az új iskola megteremtéséhez Brjuszov haladéktalanul hozzá is látott. Egy barátjával különböző álneveken verseket publikáltak az *Orosz szimbolisták* című vékonyka almanachban, mely versek, ha nem voltak is túl eredetiek, mindenképpen arról tanúskodtak, hogy szerzőjük jól elsajátította a francia formakultúrát. E szereplésével, valamint az *Orosz szimbolisták* további füzetkéivel, melyeknek már a szerkesztője is volt, sikerült magára haragítania a kritikusokat. Vlagyimir Szolovjovot, a híres filozófust és a pétervári „dekadensek” atyamesterét pedig egyenesen arra készítette, hogy gúnyversekben figurázza ki az új irányzat első szárnypróbálgatásait. A szerkesztőségek kapuit azonban csak akkor csukták be Brjuszov előtt, mikor 1895-ben (22 éves ekkor) *Chefs d'oeuvre* (Remekművek) címmel önálló kötetet is megjelentetett.

A szilencium öt hosszú évében Brjuszov, a szimbolizmus sereg nélküli vezére azon munkálkodott, hogy más irányból ostromolja meg az előle elzárt szentélyt. A Nyugati Irodalom Tisztelőinek Társaságában több fontos kapcsolatra is szert tett, többek között ekkor barátkozott össze Szergej Poljakovval, az akkori Moszkva szellemi központjának számító Szkorpion kiadó alapítójának a fiával, s az egyetlen emberrel közel és távol, akinek irodalmi célokra mozgósítható pénze volt. A szelíd és kedves Poljakov azonban csak Brjuszov hosszas és kitartó unszolására adta be a derekát, de végülis 1904-ben napvilágot látott Moszkvában a Brjuszov által annyira áhított folyóirat, amely a Szkorpion nyomán a Mérleg csillagjegyről kapta a nevét. Ezzel a lappal alapozta meg Brjuszov irodalmi monarchiáját Moszkvában, és ezzel a lappal egyidőben született meg az a legenda, amely a későbbiekben sokkal erősebbnek bizonyult, mint annak személye, akinek alakját körüllegte. Ez a valóságos személye fölé kerekedő legenda volt az az ár, amit Brjuszovnak a győzelméért az utolsó kopejkáig meg kellett fizetnie. És Brjuszov zseniális adós volt: nemcsak mindenben igyekezett megfelelni a legendának, hanem tovább is építette azt. Úgy vélte, a legenda jól jöhet neki ahhoz, hogy az általa győzelemre vinni

kívánt irányzat minél erősebb gyökerekkel kapaszkodjon az orosz földbe, és segíthet abban is, hogy seregében, melynek a vezére lett, bár korántsem ő volt a legtehetségesebb katonája, hatalmát mégse kérdőjelezze meg senki.

* * *

Abban a katasztrofális korban, melyet a két rettenetes dátum, az 1905-ös és az 1917-es év jelölt, mikor a kicsi démonok soha nem látott mértékben szaporodtak el Oroszországban, s szinte minden író a maga lelkében is ott érezte a túlvilági hatalmak pusztító erejét, az az ember, aki mindannyiunktól különbözött abban, hogy *valóságos* hatalommal rendelkezett – a legfontosabb lapot tartotta a kezében! – csakis mint az ördög közeli szövetségese tűnhetett föl. Brjuszov ugyanis nemcsak új formanyelvvel és új témákkal ismertette meg az orosz írókat, hanem erős egyénisége révén, melyhez minden bizonnyal kitűnő színészi képesség is párosult, egy új életformát is megtanított nekik. Brjuszovnál következetesebben senki sem alkalmazta a gyakorlatban az „Írj úgy, ahogy élsz!” szimbolista doktrínát. E doktrínának és Brjuszov hihetetlenül erős személyiségének hatása alól senki sem tudott szabadulni, sőt, kortársai úgy érezték, hogy Brjuszov, a fekete mágus valósággal hipnotizálja őket. Mindehhez persze az is kellett, hogy ők maguk is higgyenek a hipnózisban, és abban, hogy az okkult tudományok „titkos tudása” révén földi halandó is uralmat nyerhet a lelkek fölött.

Mikor ezek az írók idősebb korukban a memoárjaikat írták, és a babonás tisztelet hangját utólag felváltotta a magyarázat, valamiféle „objektivitás” igénye, már nevetségesnek és provinciálisnak ítélték a Brjuszovról egykor keringett és általuk is terjesztett legendákat, és mindegyikük a másikkban gyanította a történetek kiagyaloját. De ifjúkorukban szinte lenyűgözte őket az a fantasztikusan izgalmas játék, amit Brjuszov talált ki számukra, és nem tehettek mást, boldogan vállalták a rájuk osztott szerepeket. Pedig a játék nem volt

veszélytelen. Kis híján elsült az a Browning típusú pisztoly, amit Brjuszovra Nyina Petrovszkaja fogott, miután hét évig őrlődött Brjuszov és annak szeretve gyűlölt barátja és tanítványa, Andrej Belij között, a megoldás legkisebb esélye nélkül. Ez a szerelmi háromszög mindenesetre annyi különleges gyötrelemmel és érdekes szenvedéssel ajándékozta meg mindegyiküket, hogy az szinte kiapadhatatlan életanyagot nyújtott művészetük számára. Ennek a kapcsolatnak a története a *Tüzes angyal* is, és ma már nehezen lehetne eldönteni, hogy mi volt az, amit Brjuszov készen kapott harmójuk történetéből, és mi volt az, amit a regény kedvéért próbált ki és „játszatott el” Nyinával és Andrej Belijel; más szavakkal, nem tudni mennyiben tekintette őket valóságos embereknek és mennyiben regényfiguráknak. Belij rettegett Brjuszov kísérleteitől, Nyina viszont mindenben igyekezett megfelelni az igényeinek. Belijel megmaradt a fegyverbarátság, a mester és a tanítvány igazán sohasem tudott elszakadni egymástól, Nyina viszont távozni kényszerült. Elhagyta Oroszországot és Franciaországban telepedett le, miután el látogatott a róla szóló regény színhelyére, Kölnbe, áttért a katolikus hitre, és az új keresztségben a Renáta nevet kapta. Sorsa szinte ismételte Renátaét; azon túl, hogy az emigráció már maga is az öngyilkossággal ért föl egy orosz számára, Nyina mindenkitől elhagyatva, szegényen és lelkileg teljesen felőrlődve végzett magával Brjuszov halála után négy évvel. Brjuszovnál viszont ki volt egyensúlyozva a mérleg: Nyinát nem csak a halállal, hanem a halhatatlansággal is megvendégelte, hiszen Brjuszov szemében a dicsőség netovábbja az volt, ha már életében regényhőssé válhatott valaki.

Nyina távozása után Brjuszov a Browningot új szeretőjének, a nála 13 évvel fiatalabb költőnőnek, Natasa Lvovának ajándékozta. Emellett módszeresen sugallta a lánynak a halál, az öngyilkosság gondolatát, mivel annak verseiben eredendő halálvágyat, a pusztulás utáni sóvárgást vélt felfedezni. E pszichológiai nyomás annyira erős volt, hogy Natasa Lvova végül is maga ellen fordította a fegyvert. Brjuszovot ez

az eset már mélyen megrendítette: a varázslót ekkor látták először úgy, mint egy embert, aki fél a haláltól. A lány tragédiája után három hónappal azonban egy vadonatúj verses-kötettel és látszólag teljesen helyreállt lelki nyugalommal tért vissza a szanatóriumból. Natasa Lvova emlékének egy versciklust szentelt.

A történetben azonban ekkor már elindult a büntetés időzített gépezete. A visszaemlékezések alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy Nyina vagy Natasa volt-e az, aki Brjuszovot azzal a csodálatos szerrel ismertette meg, amely lehetővé tette az érzékek felfokozását, és minden képzeletet felülmúló, álomnál is szebb látomások tartományába repítette az embert. Amikor Brjuszov az első adag morfiumot a karjába fecskendezte, feltehetően még nem volt tisztában vele, hogy éppen azt pusztítja el magában, aminek minden hatalmát és dicsőségét köszönhetette: az erős akaratot és a következetes, tiszta szellemet. De az is elképzelhető, hogy az akarat és az ész már nem volt képes megbirkózni azzal az iszonyú teherrel, ami a tragikusan végződő kísérletek után nehezedett a lélekre.

Ki tudja? Ki tudhatná megmondani, hogy ha Brjuszov nem válik a morfium rabjává, és nem veszíti el a tisztánlátását, vajon nem csatlakozott volna-e akkor is ugyanolyan lelkesen a minden addigit elhomályosító új tervhez, a grandiózus bolsevik kísérlethez? Valószínűleg akkor is felcserélte volna kétsoros, selyemhajtókás fekete kabátját a közönséges tolsztovkára, és belépett volna a kommunista pártba, őszintén hirdetve magáról, hogy neki már sikerült önmagában is győzelemre vinni a forradalmat, és igazi kommunista emberré válnia. Hiszen nagy volt a kísértés: a bolsevikok csatlakozásának jutalmául olyan hatalmat adtak a kezébe, amilyenről korábban csak álmodozhatott, és amelyet nem ismert előtte a történelem: ezután nem kellett frakcióharcokat hirdetnie, nem kellett írókat egymásnak ugrasztania vagy éppen kibékítenie, mert egyszerű adminisztratív eszközökkel sokkal könnyebben és gyorsabban elérhette a célját. S hogy

ennek ellenére mégis gyanús idegen maradt, aki burzsoá származását semmiféle hűségnyilatkozattal, és a legmagasabb fokú lojalitással sem feledtethette el? Brjuszovot a kitagadás ténye vagy veszélye korábban sem tartotta vissza semmitől. És ha sejtette is, amit kortársai közül sokan pontosan tudtak, hogy az új hatalom eredendően kultúra-ellenes, mert semmibe veszi azt, amit pedig Brjuszov maga is körömszakadtáig védett a legjobb éveiben: a művész és a szó szabadságát, ha mindent lát is előre, talán akkor sem tudott volna már mást tenni. Fáradtan és beteg, közel a halálhoz, már nem maradt ereje a magány elviseléséhez. Ő, aki egész életében ki nem állhatta a gyerekeket, ekkor minden idejét fogadott fiacskájának szentelte. Ő, aki mindig megvetette az embereket, most odaadó figyelemmel hallgatta őket. Ő, aki folyton alakoskodott, de a szerepével sohasem azonosult, mert a játék csak akkor lehetett hatásos, ha nem az sírt, aki játszott, hanem az, akinek játszottak, most végre azonosulni akart valakivel, és nem bánta, ha az uralkodás gondját mások veszik le a válláról. Mint egy király, aki a pusztulásban is igyekszik méltósággal viselkedni, tudta, hogy nem kívánhat annál többet, mint hogy élete végén is maga mellett tudhatja a híveit, akik azért még megadják a múlt immár senkit nem fenyegető nagy alakjának az őt megillető csodálatot.

„Az egyik fiatal szimbolista könyvének ez a címe: Visszatérés az apai házba. Úgy érzem, hogy most, életem utolsó periódusában én is az apai házba tértem vissza, annyira egyszerű és érthető lett számomra minden. Semmiféle metamorfózist nem vettem észre magamon. Annak tartom magamat, aki voltam. Mindennek, ami új, ha van ilyen, számomra – mint valamikor a raszkolnyikok mondták Nagy Péterről – „rég szaga van” – mondta Brjuszov a halála előtti évben, amikor ötvenedik születésnapja alkalmából a Szovjet Akadémia tagjává választották. Nincs okunk kételkedni az őszinteségében. Brjuszov valójában sohasem volt igazi szimbolista író, de hallatlan munkabírásával és szorgalmával megtanulta a szimbolizmust, ahogy bármi mást is megtanult volna. De al-

katához nem ez az irányzat állt a legközelebb, és ezért viszonylag hamar hátat is fordított neki, pontosan akkor, amikor a *Tűzes angyal* utolsó mondatát, Ruprecht fogadalmát leírta, noha kortársai továbbra is a őt tekintették a szimbolizmus fejedelmének. A morfiumra valószínűleg azért is szüksége volt, hogy pótolja a hiányzónak hitt ihletet, hiszen alkotás közben ő sohasem volt képes olyan átlényegülésre, s a szimbolizmus olyan természetes átélésére, mint amelyet barátainál, Belijnél, vagy Balmontnál tapasztalt. Ha bűnhődött, nem azért bűnhődött, mert átlépte a szent határt, valójában egy percig sem volt képes szellemek vagy manók létezésében hinni, csak azt tudta, miképpen aknázhatja ki a mások hiedelmeit saját céljai eléréséhez. Brjusov abban sérült meg, hogy nem tudta elviselni saját hatalmának a súlyát. Története nem a tudás, hanem a tudással való visszaélés története. De valójában miféle büntetésről is beszélhetünk? Hiszen elérte, amit akart. És a sors végül is kegyes volt hozzá: önmagának és művének végső összeomlásával már nem kellett szembenéznie: morfiumtól legyengült szervezétével tüdőgyulladás végzett. 1924-ben államférfinak kijáró pompával temették el Moszkvában az Apácakolostor temetőjében. Két év múlva sírja fölött emlékmű is magasodott. A portréját tartó fekete gránitoszlopot Lunacsarszkijék és az új proletár írócsoportok emeltették a tiszteletére.

Marina Cvetajeva, aki már ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek a Brjusovval és a szimbolizmussal való szüntelen ellenkezésben kellett saját egyéniségét és hangját megtalálnia, egészen más emlékművet képzelt el Brjusov számára. Cvetajeva kegyetlen terve szerint egy életnagyságnál nagyobb szobrot kellett volna felállítani Moszkva legforgalmasabb terén, ezzel a felirattal: Valerij Brjusov, a Munka Hőse a Szovjetunióban. De ettől a dicsőségtől Brjusovot már megkímélte az utókor.